

УДК 336.71

Олександр Дзюблюк

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕНТНИМ РИЗИКОМ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

У статті розглядаються основні напрями мінімізації процентного ризику, що виникає за банківськими операціями. Запропоновано використання двох основних груп методів управління процентним ризиком – управління прибутковістю активів і пасивів банку, а також використання деривативів як засобу страхування даного виду ризику.

Однією із найважливіших проблем функціонування банківської системи в умовах трансформаційних змін в економіці України є забезпечення фінансової стійкості та дохідності здійснюваних банками операцій. Важлива роль у цьому процесі належить адекватній процентній політиці банківських установ. Виходячи із того, що головну частину доходів банків утворюють саме процентні доходи – передусім від кредитних операцій, а головну частину банківських видатків складають відповідні процентні виплати за депозитними операціями, стає зрозумілим

важливість і актуальність дослідження проблеми оптимізації управління процентним ризиком банківських установ.

Дана проблема безпосередньо пов'язана із важливими науковими та практичними завданнями, що визначають необхідність розробки комплексу заходів, спрямованих на удосконалення менеджменту комерційного банку і забезпечення його фінансової стійкості на ринку шляхом оптимізації механізму управління основними видами банківських ризиків, одне з головних місць серед яких займає процентний ризик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, де започатковано розв'язання даної проблеми дозволяє виділити значне число робіт провідних вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема таких, як А.М.Мороз, М.І.Савлук, В.Д.Лагутін, В.В.Вітлінський, О.І.Лаврушин, Ф.С.Мишкін, Р.Г.Габбард, Е.Н.Василишен, В.М.Усоскін та ін. Проте головна увага у цих роботах приділена загальним аспектам функціонування комерційних банків та організації кредитних відносин банківських установ з позичальниками [1:35; 3:130; 5:53]. У той же час невирішеними частинами загальної проблеми, яким присвячена дана стаття, залишаються відсутність належним чином обґрунтованих підходів до вивчення основних аспектів управління саме процентним ризиком діяльності банків.

Таким чином, метою даної роботи є необхідність обґрунтування системи заходів, котрі мають утворювати єдиний цілісний механізм управління процентним ризиком банківської діяльності.

Зміст процентного ризику як імовірності скорочення, зведення до нуля або отримання негативної маржі банком внаслідок несприятливої для нього зміни процентних ставок потребує особливої уваги банківського менеджменту з метою розробки основних напрямів щодо управління даним видом ризику.

Недостатня увага, що приділяється комерційними банками в Україні порівняно із банківськими установами розвинутих країн проблемам мінімізації процентного ризику, пов'язана із двома основними причинами: по-перше, значно меншими строками розміщення активів і пасивів, що відповідно знижує імовірність суттєвих втрат унаслідок якихось кардинальних зрушень ринкової норми процента; по-друге, у разі істотної зміни кон'юнктури на кредитному ринку ризик зміни процентних ставок часто перекладається на клієнта внаслідок того, що банки завбачливо закріплюють у кредитних угодах своє право змінювати процентні ставки і таким чином зводять до мінімуму можливі втрати.

Водночас, із подальшим розвитком механізму фінансового ринку, розширення складу фінансових інструментів, що забезпечують переміщення грошових потоків в економіці, а також із зростанням рівня конкурентної боротьби між різними інститутами кредитної системи зміна процентних ставок може стати вагомим фактором впливу на діяльність комерційних банків у сфері організації грошово-кредитних відносин з точки зору її ефективності. Йдеться про дедалі чіткіше виявлення тенденції до посилення взаємозв'язку та взаємозалежності між динамікою процентних ставок за пасивними і активними операціями, різниця між якими у кінцевому підсумку визначає прибутковість діяльності банківських установ з огляду на динаміку маржі, а відтак і величину процентного ризику, що супроводжує реалізацію кредитних операцій комерційних банків.

За таких обставин комерційні банки можуть отримати більший або менший прибуток в залежності від того, як сформована структура їхніх активів і пасивів, а відтак основна причина, котра визначає імовірність втрат комерційного банку внаслідок коливання ринкової норми процента, пов'язана передусім із незбалансованістю змін у доходах від активів із відповідними змінами витрат, пов'язаних із залученням ресурсів для позичкових операцій.

Основні напрями мінімізації процентного ризику, котрі можуть бути передбачені політикою комерційного банку у сфері ціноутворення за позичковими операціями, доцільно представити у вигляді двох груп методів, що охоплюють, з одного боку, управління дохідністю активів і пасивів банку, а з другого – використання деривативів (тобто похідних цінних паперів) як засобу страхування даного виду ризику в перспективі, з розвитком відповідного сегменту фінансового ринку в Україні.

У складі першої групи методи мінімізації процентного ризику можуть охоплювати:

- 1) аналіз динаміки процентних ставок і прогнозування їх зміни на перспективу;
- 2) управління структурою активів і пасивів банку за сумами і строками;
- 3) встановлення ліміту розриву у строках активів і пасивів.

Аналіз динаміки процентних ставок і прогнозування їх зміни на перспективу передбачає необхідність визначення найбільш вагомих макроекономічних факторів впливу на кон'юнктуру, що складається на кредитному ринку, і в першу чергу – розвитку інфляційних процесів, а також спрямованості грошово-кредитної політики Національного банку у тому розумінні, в якому ці

фактори здатні вплинути на рівень цін і співвідношення попиту і пропозиції на кредитні послуги банківських установ. Врахування цих та інших факторів потрібне не лише для поточного ціноутворення за позичковими операціями, що здійснюються в даний період, а й для більш-менш точного прогнозування спрямованості динаміки процентних ставок на майбутнє, що є запорукою успішної реалізації банками функції фінансового посередництва в плані отримання прийняттого рівня доходу.

Це визначається не лише адекватністю встановленої плати за кредит ринковим умовам в момент укладення відповідної угоди, але і можливостями банку із своєчасного перегляду ставок з метою уникнення втрат від їх несприятливої зміни згідно тих положень кредитного договору, що надають банку такі можливості шляхом укладення додаткової угоди із позичальником. Зрозуміло, що успішність реалізації даного заходу, як врешті і інших аспектів аналітичної роботи комерційного банку, залежать від можливостей банківських працівників скласти достовірний прогноз розвитку макроекономічної ситуації та змін ринкової кон'юнктури, здатних позначитися на розмірах отримуваної банком маржі.

У той же час можливості регулювання рівня процентного ризику у розглянутий спосіб є обмеженим в силу дії двох важливих обставин: з одного боку, величина амплітуди зміни процентних ставок комерційним банком обмежується інтенсивністю конкуренції з іншими кредитними інститутами у тому регіоні, в якому зосереджена основна маса його операцій з кредитування клієнтів, а з іншого – процес перекладання процентного ризику на клієнта має об'єктивні границі, пов'язані із забезпеченням ефективного використання позичок в індивідуальному кругообороті капіталу, що при істотному підвищенні для підприємства ціни на залучені ресурси може призвести до зниження його рентабельності, а відтак і кредитоспроможності. Тому даний метод повинен використовуватись банком обережно і у поєднанні з іншими засобами мінімізації процентного ризику.

Іншим методом роботи з мінімізації процентного ризику є управління структурою активів і пасивів комерційного банку за сумами і строками. Даний метод є достатньо простим і засновується на повному збалансуванні сум і строків, на які залучаються різного роду пасиви із строками формування відповідних активів та їхніми обсягами згідно величини залучених ресурсів. Така практика визначає можливості комерційного банку отримувати стабільний розмір маржі внаслідок підтримання чіткої залежності між змінами процентних надходжень від позичкових операцій і витрат на залучення депозитів та інших ресурсів.

По суті йдеться про застосування базового методу управління ліквідністю комерційного банку, при якому основний наголос робиться на дотриманні однакової пропорції при перегляді розмірів процентних ставок за активними і пасивними операціями з огляду на можливості збалансування строків і розмірів останніх та потоків відповідних надходжень і витрат.

Разом з тим, подібний метод управління процентним ризиком має і деякі вади, зумовлені передусім його недостатньою гнучкістю внаслідок тісної «прив'язки» структури активів і пасивів, що може негативно позначитися на рівні конкурентоспроможності комерційного банку, позаяк по суті наперед визначається чіткий «асортимент» кредитних послуг, котрі за сумами і строками мають повторювати склад залучених для цього ресурсів.

Очевидно, що така практика ігнорує індивідуальні потреби кожного окремого позичальника, як врешті і величину кредитного ризику, пов'язану з особливостями фінансово-господарської діяльності клієнта. У зв'язку з цим використання методу управління структурою активів і пасивів комерційного банку для мінімізації процентного ризику може здійснюватись на більш гнучкій основі (скажімо, періодично або ж за вибраним колом позичальників і вкладників банку).

Встановлення ліміту розриву у строках активів і пасивів комерційного банку – це більш гнучкий інструмент управління процентним ризиком, пов'язаний з регулюванням структури сум за строками кредитних вкладень і зобов'язань відповідно до очікувань банку стосовно динаміки процентних ставок на ринку, що позначається на рівні прибутковості кредитного інституту. У даному разі, на відміну від попереднього, йдеться вже не про чітке ув'язування сум і строків різних груп активів і пасивів, а про встановлення певної граничної величини відхилення між цими строками з метою не лише зниження процентного ризику, а й по можливості отримання більшого доходу.

Так, якщо очікується зниження рівня процентних ставок, то комерційний банк формує кредитний портфель за рахунок пасивів із меншими строками залучення, аніж строки, на які видаються позички. Це дає можливість збільшити маржу внаслідок того, що пасиви (а відповідно і видатки) швидше переміщуються у категорію з нижчими процентними ставками, аніж активи (а відповідно і надходження). У разі, якщо очікується підвищення процентних ставок застосовується протилежна система: формування портфелів кредитних вкладень здійснюється

за рахунок пасивів із більшими строками, аніж ті, на які видаються позички. У даному випадку банк отримує можливість рефінансування нових активів (під вищі ставки процента) за рахунок уже наявних відносно недорогих ресурсів. Інакшими словами, активи (і відповідно доходи) швидше переміщуються у категорію з більш високими ставками, аніж пасиви (і відповідно витрати). Таким чином, основне спрямування даного методу управління процентним ризиком – збільшення маржі між процентними доходами від активів і процентними витратами по зобов'язаннях. Чим вища процентна маржа, тим нижчим є рівень процентного ризику.

У той же час, необхідно пам'ятати, що за несприятливої зміни процентних ставок в разі помилкового прогнозу, а отже і неправильного визначення розриву у строках активів і пасивів банком можуть бути понесені збитки. Крім того, використання цього методу може супроводжуватись підвищенням ризику порушення ліквідності банківської установи у тому разі, якщо розрив буде надто високим. У зв'язку з цим комерційному банку, виходячи із специфіки його діяльності, доцільно встановлювати певні ліміти відхилень у строках відповідних груп залучених ресурсів і розміщених кредитних вкладень з тим, щоб завдання щодо мінімізації процентного ризику не вступало у протиріччя із не менш важливим завданням, яке полягає у підтриманні належного рівня ліквідності комерційного банку.

Друга група методів управління процентним ризиком, передбачених відповідним розділом процентної політики банку, може включати:

По-перше, проведення процентних свопів, яке полягає в тому, що учасники договору зобов'язуються сплатити проценти один за одного у визначені строки за певними зобов'язаннями, укладеними на одну і ту ж суму, проте на різних умовах платності – як правило, коли одна угода укладена з фіксованою ставкою, а інша – з плаваючою. У даному разі банки, укладаючи між собою договір про процентний своп, розраховують на протилежний рух процентної ставки за своїми зобов'язаннями, а відтак у вигаді перебуває той учасник операції, прогнозування якого на зміну ринкової норми процента виправдалось.

По-друге, укладення форвардних контрактів, згідно яких між комерційним банком і позичальником заключається договір про надання певної суми позички на визначену дату в майбутньому під процент, зафіксований в момент оформлення угоди. Таким чином банк страхує себе від ризику можливих втрат у разі зниження ринкової норми процента на момент видачі кредиту. Проте, якщо за період до виконання договору відбулося підвищення процентних ставок, у вигаді залишиться позичальник, позаяк йому доведеться сплачувати меншу суму за користування коштами, аніж він мав би це робити за поточної ринкової кон'юнктури. При цьому на відміну, скажімо, від ф'ючерсних контрактів, що мають уніфіковані умови за всіма параметрами окрім ціни і укладаються на біржі, форвардні угоди дозволяють більш повно враховувати індивідуальні потреби позичальника у сумах і строках і є засобом розподілу процентного ризику між обома суб'єктами грошово-кредитних відносин.

По-третє, використання процентних опціонів, що передбачає укладення окремої угоди, згідно якої банк після сплати певної суми (премії) набуває права (але не зобов'язання) надати контрагенту позичку або отримати від нього депозит на певну дату в майбутньому чи протягом певного періоду до визначеної дати за ціною (тобто процентною ставкою), зафіксованою у момент укладення договору. При цьому можливість відмови від здійснення угоди в разі несприятливої для банку тенденції у змінах ринкової норми процента робить опціон більш гнучким і привабливим інструментом страхування процентного ризику, розмір плати за яке визначається величиною внесеної премії.

Зрозуміло, що за нинішнього рівня розвитку фінансового ринку в Україні та можливостей використання банками у своїй діяльності різних фінансових інструментів (з огляду на відсутність належної нормативної бази, мережі посередників, орієнтованих на роботу з такими інструментами, достатнього числа надійних партнерів для укладення відповідних угод) із розглянутих інструментів управління процентним ризиком порівняно дієвими слід вважати ті, що належать до першої групи, тоді як друга група може застосовуватись у перспективі, із створенням необхідних умов для використання похідних цінних паперів, основне призначення яких і полягає у формуванні для економічних агентів ефективного механізму хеджування. Водночас слід розуміти, що використання деривативів навіть у перспективі може бути більш придатним для застосування на міжбанківському ринку, аніж у взаєминах із населенням чи господарюючими суб'єктами, потреби яких у розміщенні депозиту чи отриманні позики мають цілком конкретний характер, що не включає зацікавленість у грі на процентних ставках.

Загалом же процентна політика комерційного банку повинна передбачати різні можливості мінімізації процентного ризику, котрі можуть бути використані банківськими установами як один із напрямів удосконалення організації грошово-кредитних відносин. У кінцевому підсумку використання саме сукупності різних методів управління процентним ризиком слід вважати

найбільш дієвим засобом зведення його до мінімуму й підвищення ефективності діяльності комерційних банків загалом.

Таким чином, у якості висновку із даного дослідження слід зазначити, що реалізація обґрунтованих напрямів удосконалення механізму управління процентним ризиком діяльності комерційних банків може сприяти підвищенню ефективності функціонування банківської системи загалом, забезпеченню доходності роботи банківських установ та їхньої надійності, а відтак позитивного впливу фінансового сектора на економічний розвиток країни.

Література

1. Кредитний ризик комерційного банку: Навчальний посібник / За ред. В.В. Вітлінського. – К.: Знання, 2000. – 251 с.
2. Банковское дело: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 576 с.
3. Банківські операції: Підручник / За ред. проф. А.М.Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
4. Роуз П.С. Банковский менеджмент. – М.: Дело, 1995. – 768 с.
5. Е.Н.Василишин Регулирование деятельности коммерческого банка. – М.: Финстатинформ, 1995. – 144 с.
6. Лагутін В.Д. Кредитування: теорія і практика: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2000. – 215 с.
7. Банковское дело: Учебник / Под ред. Г.Н. Белоглазовой, Л.П. Кроливецкой. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 592 с.

Oleksandr Dziubliuk

THE PERSPECTIVES OF IMPROVEMENT OF THE PERCENT RISK MANAGEMENT MECHANISM ACTIVITIES OF COMMERCIAL BANKS

Basic directions of minimization of percent risk are examined in the article, which arises up on bank operations. The use of two basic groups of methods of management by the percent risk is offered – management by profitability of assets and liabilities of bank, and also use of derivatives as a tool of insurance of this type of risk.